

Gulnoza BEKMURADOVA,

Paralimpiya sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash instituti, Ilmiy-metodik bo'limi boshlig'i

E-mail: bekmuradovagulnoza@gmail.com

Tel: (90)903-28-18

Yuridik fanlar doktori, professor Sh.U.Yakubov taqrizi asosida

PRINCIPLES OF IMPROVING POST-GRADUATE EDUCATION

Annotation

The article presents the results of a study of the current state of postgraduate education and factors for its improvement. This study analyzed the opinions of doctoral students and researchers who took part in a survey about postgraduate education, in particular doctoral studies.

Key words: Postgraduate education, doctoral studies, doctoral student, dissertation.

ПРИНЦИПЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОСЛЕВЫШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье представлены результаты исследования современного состояния послевузовского образования и факторов его улучшения. В данном исследовании были проанализированы мнения докторантов и исследователей, принявших участие в опросе о послевузовском образовании, в частности докторантуре.

Ключевые слова: Послевузовское образование, докторантура, докторант, диссертация.

OLIV TA'LIMDAN KEYINGI TA'LIMNI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'limdan keyingi ta'limning bugungi holati va uni takomillashtirish omillari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari keltirilgan. Mazkur tadqiqotda oliy ta'limdan keyingi ta'lim, xususan doktorantura haqida o'tkazilgan so'rovnomada qatnashgan doktorant va ilmiy-tadqiqotchilarning fikr-mulohazalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'limdan keyingi ta'lim, doktorantura, doktorant, dissertatsiya.

Kirish. Bilimga asoslangan iqtisodiyot davrida doktorantura ta'limi dasturlarining sifati va natijadorligini oshirish iqtisodiy taraqqiyot va milliy raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni rivojlantirish bo'yicha turli mamlakatlarda amalga oshirilayotgan sayi-harakatlarda doktorant va mustaqil izlanuvchilar tomonidan dissertatsiyalarni o'z vaqtida himoya qilishning past ko'rsatkichlari va mazkur ko'rsatkichlarni yaxshilashga bo'lgan intilishlarni kuzatish mumkin. Haqiqatdan ham, doktorant va ilmiy izlanuvchilarning o'z muddatida dissertatsiya ishlarini yakunlash va himoya qilishlari ular faoliyati samaradorligining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Turli mamlakatlarda doktorant va mustaqil izlanuvchilar tomonidan dissertatsiyalarni o'z vaqtida himoyaga taqdim etmaslik sabablarini aniqlash va tahlil qilish asosida vaziyatni yaxshilash bo'yicha ham o'ziga xos izlanishlar olib borilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O.Kovalchuk [1] ta'lim tizimi samaradorligini iqtisodiy, pedagogik, ijtimoiy hamda tashkiliy va boshqaruv kabi 4 turga ajratadi.

T.Anisovs [2] ta'lim tizimining samaradorligini baholashning asosiy tamoyillarini tavsiflab, ob'ektivlik, izchillik, murakkablik, uzluksizlik, texnologiyalilik tamoyillariga alohida e'tibor qaratgan.

S.Marjinsonning [3] fikricha, agar reytinglar haqiqatan ham universitetlarning haqiqiy ko'rsatkichlariga asoslangan bo'lsa va universitetlar uchun haqiqatan ham muhim bo'lgan narsalarni o'lchaydigan bo'lsa, unda universitetning reytingdagi o'rni qanchalik baland bo'lsa, samaradorlik shunchalik yuqori bo'ladi.

T.Serova [4] zamonaviy aspirant modelining tahlili asosida oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlari tizimini taklif qilgan. Muallif tomonidan xorijda (AQSh va ayrim Yevropa mamlakatlarida) doktorantlarni tayyorlash tizimi haqida ham ayrim ma'lumotlar keltirilgan.

A.K. Kazansev, I.A. Nikitin [5] oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimining samaradorligini baholashda iqtisodiy yondashuvdan foydalanganlar va samaradorlikning ichki va tashqi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda rivojlangan xorij mamlakatlarida yuqori malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash bo'yicha to'plangan tajribalar, qo'llanilayotgan yondashuvlar, erishilgan yutuq va mavjud muammolar soha olimlarining ilmiy mahsulotlari (maqola, qo'llanma, monografiya va dissertatsiyalar), mazkur sohaga doir me'yoriy hujjatlar va tartib-qoidalarni o'rganish va tahlil qilishning turli usullaridan foydalanildi. Mavjud ma'lumotlarni umumlashtirish asosida ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash samaradorligini ta'minlash, xususan doktorantura haqida o'tkazilgan so'rovnomada qatnashgan doktorant va ilmiy-tadqiqotchilarning fikr-mulohazalari tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. O'rganishlar yuqoridagi kabi muammolar mamlakatimizda oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimida ham mavjud. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra, 2017-yilga nisbatan 2021-yilda fan doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyalar himoyalari ikki va falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya himoyalari deyarli olti baravarga oshishiga erishildi.

Biroq, tayanch doktoranturada o'z vaqtida dissertatsiyalarni himoya qilish ko'rsatkichi o'rtacha 50 foizni tashkil qilmoqda. Himoya qilish muddatlarining cho'zilib ketishi esa ilmiy darajaga ega professor-o'qituvchilar o'rtacha yoshini yuqorilab ketishiga olib kelmoqda. Jumladan, fan doktorlarining o'rtacha yoshi 56 ni, falsafa doktorlari (PhD) o'rtacha yoshi esa 47 ni tashkil qiladi [6]. Ushbu ma'lumotlar ilmiy darajali mutaxassislarni tayyorlashda samaradorlik 50 foizni tashkil etayotganini ko'rsatadi.

Hozir 70 ta oliy ta'lim muassasasi va turli vazirliklar tizimidagi 10 dan ortiq ilmiy tashkilotda doktorantura faoliyati yo'lga qo'yilgan. 2021-yil natijalariga ko'ra 8 ta oliy ta'lim muassasasida o'z muddatida himoya qilish ko'rsatkichi o'rtacha 70 foizdan yuqori, va aksincha, 6 ta oliy ta'lim muassasasida o'z muddatida dissertatsiya yoqlash ko'rsatkichi 20 foizdan past bo'lgan. Chunonchi, ushbu ko'rsatkich Termiz davlat universitetida – 85 foizni, Toshkent davlat stomatologiya institutida – 75,8 foizni, Namangan muhandislik-texnologiya institutida – 71,2 foizni, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universitetida – 71 foizni, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida – 70,5 foizni tashkil

etgan [7]. Demak, ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlashda nisbatan juda past va yuqori samaradorlikka erishayotgan muassasalar ham mavjud.

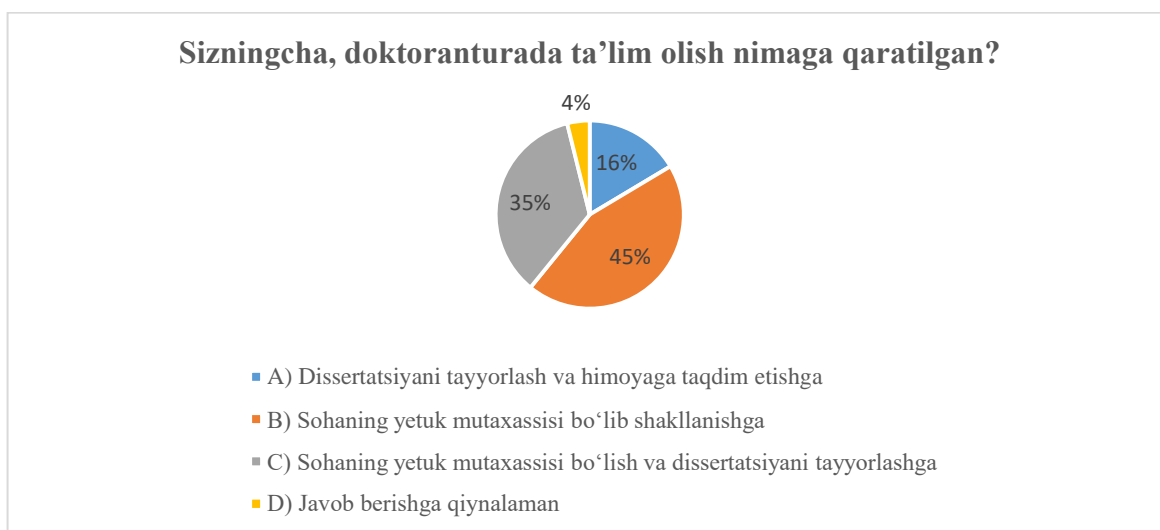
So'rovnomaga javoblarining tahlili:

Mazkur holatlarni tadqiq qilish, doktorant va ilmiy izlanuvchilar tomonidan o'z ilmiy ishlarini belgilangan muddatlarda yakuniga etkazilishi va himoya qilinishiga ta'sir etadigan omillar nimalardan iborat? Shu va shu kabi boshqa savollarga javob topish maqsadida maxsus tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqotga 414 nafar tayanch doktorantlar jalb qilindi va ularning mamlakatimizda amalda bo'lgan oliy ta'limdan keyingi ta'limning tashkil etilishiga bo'lgan munosabatlari o'rganildi. Tadqiqotda ishtirok etgan doktorantlarning 180 (43%) nafarini erkaklar va 234 (57%) nafarini ayollar tashkil qildi. Respondentlarning 154 nafarini (37%) 30 yoshgacha, 160 nafarini (39%) 31 dan 40 yoshgacha, 90 nafarini (22%) 41 dan 50 yoshgacha va 10 nafarini (2%) 50 yoshdan kattalar tashkil qildi.

Respondentlarning 46 nafari (11%) aniq fanlar sohasida, 280 nafari (68%) ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida, 54 nafari (13%) iqtisodiy fanlar sohasida, 14 nafari (3%) tabiiy fanlar sohasida, 6 nafari (1%) tibbiyot fanlari sohasida, 10 nafari (2%) texnika fanlari sohasida va 4 nafari (1%) qishloq xo'jaligi fanlari sohasida ilmiy-tadqiqotlar olib borayotganliklarini ma'lum qilganlar.

Tadqiqot doirasida doktorantlarga 10 ta savol bilan murojaat qilindi. Savolnomaga olingan javoblar tahlil qilinganda quyidagi holatlar aniqlandi.

“Sizningcha, doktoranturada ta'lim olish nimaga qaratilgan?” degan savolga doktorantlar tomonidan berilgan javoblar tahlil qilinganda respondentlarning 44 foizi tomonidan “Sohaning etuk mutaxassisi bo'lib shakllanishga” va yana 35 foizi tomonidan “Sohaning etuk mutaxassisi bo'lish va dissertatsiyani tayyorlashga” deb qayd etilgan e'tiborga loyiq. Demak, mazkur javoblarni tanlaganlar (ya'ni respondentlarning 79 foizi) faqat dissertatsiyani yoqlab, ilmiy daraja olish uchun o'qiyotgan 16 foiz doktorantlardan farqli ravishda, oliy ta'limdan keyingi ta'limning maqsad va vazifalarini to'laroq anglar ekanlar.

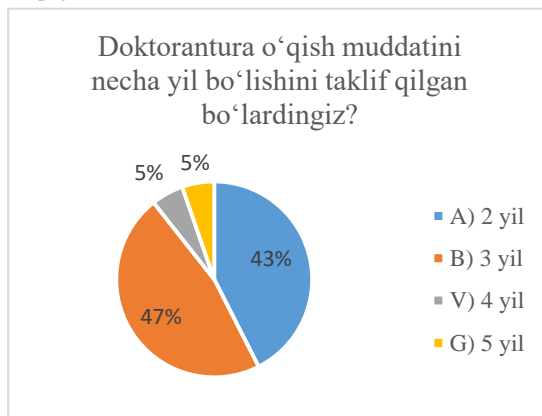
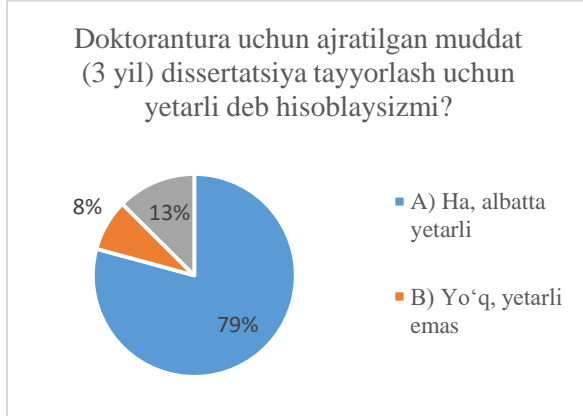
1-diagramma: Doktoranturaning maqsad va vazifalari haqida respondentlarning fikrlari

“O'zbekistonda doktoranturaning amaldagi faoliyatini qanday baholaysiz?” degan savolga respondentlarning 42 foizi, ya'ni 172 nafari “Ijobiy” va yana shunchasi “O'rtacha samaradorlikda ishlayotgan va ayrim muammolari mavjud tizim”, 13 foizi, ya'ni 52 nafari “Byurokratik munosabatlar ko'proq hukmron bo'lgani bois, samaradorligi past tizim”, 4 foizi, ya'ni 16 nafari “Mutlaqo samarasiz tizim” deb baho bergan. Demak, umuman olganda, so'rovnomaga jalb qilingan doktorant va ilmiy izlanuvchilarning 84 foizini mavjud tizimning faoliyati qanoatlantiradi.

Biroq, shu bilan birga respondentlarning 17 foizi tizim faoliyatidan qoniqmasliklarini e'tiborga olish lozim bo'ladi.

Shuni qayd etish joizki, qator xorijiy mamlakatlarda o'tkazilgan tadqiqotlarda doktorantlar tomonidan doktoranturada o'qish va dissertatsiyani himoyaga tayyorlash uchun belgilangan muddatlar juda kam ekanligi ta'kidlangan.

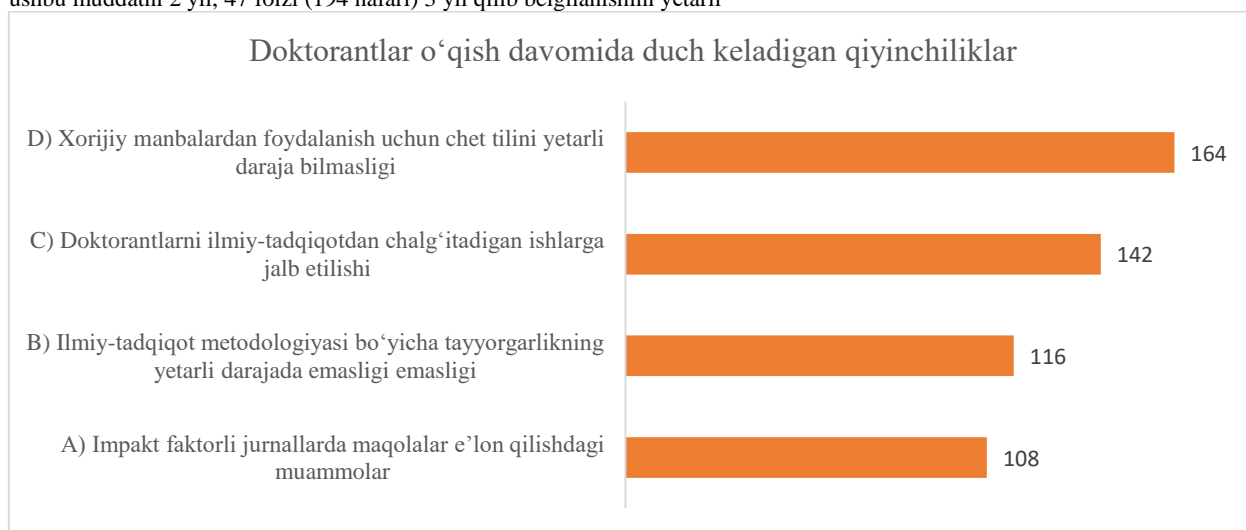
Bizning tadqiqotimizda esa aksariyat respondentlar (328 nafar ya'ni 79%) doktoranturada o'qish uchun ajratilgan muddat (3 yil) dissertatsiya tayyorlash uchun etarli deb hisoblashlarini ma'lum qilganlar.

2-diagramma: Doktoranturada o'qish uchun ajratilgan muddatga respondentlarning munosabati

Respondentlarning 8 foizi, ya'ni 34 nafari ushbu muddatning etarli emasligini ta'kidlagan bo'lsa, 52 nafari, ya'ni 13 foizi bu haqida fikr bildirmasligini ma'lum qilgan.

Navbatdagi, ya'ni "Doktorantura o'qish muddatini necha yil bo'lishini taklif qilgan bo'ladingiz?" degan savolga olingan javoblar bundan oldingi savolga berilgan javoblardagi mulohazalarni tasdiqlaydi. Ya'ni, respondentlarning 43 foizi (176 nafari) ushbu muddatni 2 yil, 47 foizi (194 nafari) 3 yil qilib belgilanishini yetarli

3-diagramma. Doktoranturada o'qish davri qiyinchiliklari

Shuni qayd etish joizki, doktoranturada o'qishga ajratilgan muddatni yetarli deb hisoblaydiganlarning katta qismini ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida ilmiy izlanishlarni olib borayotgan tadqiqotchilar tashkil qildi. Aksincha, aniq, tabiiy va texnika fanlari sohasida izlanish olib borayotganlar mazkur muddatni etarli emas deb hisoblashlarini ma'lum qilganlar.

Doktorantlarning o'qish davomida duch keladigan qiyinchiliklar haqidagi fikrlari tahlil qilinganda ularning katta qismi, ya'ni 40 foizi, "Xorijiy manbalardan foydalanish uchun chet tilini yetarli daraja bilmasligi"ni, salmoqli qismi, ya'ni 34 foizi "Doktorantlarni ilmiy-tadqiqotdan chalg'itadigan ishlarga jalb etilishi"ni, 28 foizi "Ilmiy-tadqiqot metodologiyasi bo'yicha tayyorgarlikning etarli darajada emasligi"ni va 26 foizi "Impakt faktorli jurnallarda maqolalar e'lon qilishdagi muammolar"ni qayd etganlar (3-diagramma).

Dissertatsiyani o'z vaqtida himoyaga tayyor bo'lishida ilmiy rahbarning rolini qanday baholaysiz? – degan savolga respondentlarning 29 foizi mazkur jarayonni ilmiy rahbarsiz tasavvur qilib bo'lmasligini ma'lum qilgan bo'lsa, 48 foizi ilmiy rahbarning roli juda muhim ekanligini ta'kidlagan. Respondentlarning 23 foizi dissertatsiyaning o'z vaqtida himoya qilinishi ilmiy rahbardan ko'ra ko'proq ilmiy-tadqiqotchining harakatiga bog'liq deb hisoblaydilar.

Magistratura bosqichida shakllangan tadqiqotchilik ko'nikmasining doktoranturadagi ilmiy-tadqiqot ishlariga etarli yoki etarli emasligi to'g'risidagi savolga doktorantlarning 35 foizi "Etarli, chunki magistraturada ham dissertatsiya yoziladi" degan javobni bergan bo'lsalar, qolgan 47 foizi magistraturadagi ko'nimalar muhimligini, biroq ular doktorlik dissertatsiyasini yozish uchun etarli emasligi, 9 foizi qat'iy tarzda etarli emasligini ta'kidlaganlar.

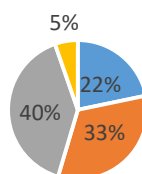
Navbatdagi, "Ilmiy-tadqiqot ishini olib borishda xorijiy tilni bilish qanchalik muhim?" degan savolga respondentlarning katta qismi, ya'ni 61 foizi "Albatta muhim, menga kerak bo'lgan deyarli barcha manbalar xorijiy tilda yozilgan" deb javob bergan bo'lsa, 20 foizi "Unchalik muhim emas, chunki Google tarjimonidan foydalansa ham bo'ladi" deb ta'kidlagan va 12 foizi o'zlarining ilmiy-tadqiqotlari uchun rus yoki o'zbek tilidagi manbalardan foydalanishning etarli ekanligini ma'lum qilganlar.

Dissertatsiyaning o'z vaqtida va yuqori saviyada tayyorlanishida qanday omillar muhim ahamiyat kasb etishi haqidagi savolga

izlanuvchilarning 36 foizi "Ilmiy faoliyatning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ilmiy laboratoriyalardan foydalanish imkoniyati"ni, 33 foizi xorijiy ilmiy stajirovkalarni, 31 foizi "Dissertatsiya tayyorlash va ilmiy maqolalar yozish bo'yicha seminarlar"ni va 28 foizi ilmiy rahbar tomonidan etarlicha e'tibor berilishini muhim deb javob berganlar. Yuqorida sanab o'tilgan omillarning ikki yoki uchtasini ham muhim deb belgilangani e'tiborga loyiq. Demak, doktoranturaning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, doktorantlarga munosib sharoitlarni yaratib berish, zarur hollarda xorijiy ilmiy stajirovkalarga borish imkoniyatini yaratish, ilmiy-tadqiqot olib borish metodologiyasi bo'yicha seminarlar tashkil etish, shuningdek, ilmiy rahbar tomonidan doktorantning ishiga etarlicha e'tiborning qaratilishi dissertatsiyalarning o'z vaqtida va sifatli bajarilishining muhim omillari ekan.

So'rovnomadagi oxirgi savol, ya'ni doktorantura institutining samaradorligini oshirish uchun nima qilish kerakligi haqidagi savolga respondentlarning 40 foizi doktorantga ilmiy rahbarlikka tashkilotning boshqa olimlarini ham jalb qilgan holda jamoaviy rahbarlik amaliyotini joriy etishni, 33 foizi amaldagi "Doktorantlar maktabi" faoliyatini kuchaytirishni, 22 foizi ilmiy rahbarning mas'uliyatini oshirishni, shuningdek, 5 foizi doktorantlar faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirishni taklif qilganlar (4-diagramma).

Doktoranturaning samaradorligini oshirish uchun qaysi omilni muhim deb hisoblaysiz?

- A) Ilmiy rahbarlarning mas'uliyatini oshirish
- B) "Doktorantlar maktabi" faoliyatini kuchaytirish
- V) Ilmiy rahbarlikka ta'lim muassasasidagi boshqa olimlarni ham jalb qilib, jamoaviy ilmiy rahbarlikni joriy etish

4-diagramma. Doktorantura samaradorligini oshirish omillari haqidagi takliflar

Xulosa va takliflar. So'rovnoma vositasida o'tkazilgan tadqiqotning yuqorida qayd etilgan natijalari mamlakatimizda joriy etilgan oliy ta'limdan keyingi ta'limni doktorant va ilmiy izlanuvchilar tomonidan asosan ijobiy baholalanayotgani, biroq mazkur ta'lim tizimi ayrim muammolardan xolis emasligini, ilmiy maqolalarni jurnallarda e'lon qilishdagi muammolarni, doktorantlar uchun ilmiy-tadqiqot metodologiyasi bo'yicha seminarlar tashkil qilish zaruratini, doktorantlarni boshqa ish va tadbirlarga jalb qilish amaliyotining mavjudligini, doktorantlar ilmiy rahbarlarning mas'uliyatini oshirish zaruratini, ilmiy tadqiqotlar uchun zarur moddiy-texnika va laboratoriyalar bilan ta'minlashni, yakka tarzda ilmiy rahbarlikni saqlab qolgan holda jamoaviy ilmiy rahbarlik tajribasini ham joriy etishni va nihoyat, doktorantlarning o'qish va ilmiy-tadqiqot faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirish zaruratini namoyon qildi.

Doktorantura va mustaqil ilmiy-tadqiqotchilik instituti faoliyatini tashkil qilishda yuqoridagi muammo va omillarni e'tiborga olish oliy ta'limdan keyingi ta'limni takomillashtirishga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Ковальчук О. В. Методические положения оценки эффективности образовательной деятельности в муниципальных образовательных системах [Электронный ресурс] / О. В. Ковальчук // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 6. – <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=5089>
2. Анисовец Т. А. Экономика образования и образовательного учреждения [Текст]: учебно-методическое пособие (компендиум) / Т. А. Анисовец; Санкт-Петербургский филиал Нац. исслед. ун-та «Высшая школа экономики». – СПб., 2012. – 180 с.
3. Marginson S. Do Rankings Drive Better Performance? International higher education, 2017, № 89, pp. 6–8. Available at: <https://journals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article/view/9833/8615>
4. 13. Т.В.Серова. Комплексная оценка эффективности аспирантуры в области точных и естественных наук. - Инновации в образовании. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2011, № 3 (1), с. 19–25.
5. Казанцев А. К. Национальная система подготовки научных кадров высшей квалификации: состояние и проблемы развития [Текст] / А. К. Казанцев, И. А. Никитина // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2004. – Т. 1 (№ 8). – Сер. 8. – С. 135–164.
6. М.Тoshqarayeva. Oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyat ko'rsatkichi sezilarli oshgan bo'lsada, tizimda jiddiy muammolar bor.//O'zbekiston Milliy axborot agentligi (O'zA), 08.01.2021.
7. R.Hakimov. Sanoqdan sifat sari tamoyili.//Yangi O'zbekiston gazetasi, 2022-yil, 2-may./ <https://www.yuz.uz/news/sanoqdan-sifat-sari-tamoyili>
8. А.О.Ковалчук, Н.В.Хаванова. Зарубежный опыт подготовки кадров высшей квалификации для образования и науки.//Вестник ассоциации ВУЗов туризма и сервиса, 2021, № 3.